

Registro Nr. 1778

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 76 (SA)

UKMERGĖS EKSDIVIZINIS TEISMAS

ВИЛКОМИРСКИЙ ЭКСДИВИЗОРСКИЙ СУД

**TEISMO DEKRETŲ PROTOKOLŲ, ŠAUKIMŲ Į TEISMĄ IR VAZNIŲ LIUDIJIMŲ APIE
JŲ ĮTEIKIMĄ APYRAŠAS NR. 2**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1800-1872 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS

PAŽYMA APIE UKMERGĖS EKSDIVIZINIO TEISMO FONDA NR. 76 (SA)

2021-06-11 Nr. A7- 23

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

1726 m. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau - LDK) buvo įsteigti eksdiviziniai teismai.¹ Jie sprendė nusigyvenusių skolininkų bylas dėl jų turto padalijimo tarp kreditorių. Lietuvoje santykius tarp skolininko ir kreditoriaus reglamentavo 1588 m. III Lietuvos Statuto VII skyriaus straipsniai.² Iki eksdivizinio teismo atsiradimo skolininkų nekilnojamo turto padalijimą vykdė pakamaris, įgaliotas pavieto žemės teismo arba LDK Vyriausiojo tribunolo sprendimo. Įstatymai Lietuvoje nuo seno buvo parankesni skolininkui, o ne skolintojui. Jie sudarydavo įvairiausių galimybių apsikriems skolininkams išsisukinėti nuo skolos grąžinimo, vilkinti šį reikalą net kelis dešimtmečius. Kadangi bylos dėl skolų išieškojimo ir turto padalijimo buvo gana sudėtingos, reikalaujančios daug laiko ir išlaidų, atsirado poreikis įkurti tam reikalui skirtą atskirą teismą.

Eksdivizinis teismas (lotynų k. *exdivisio* – padalijimas) buvo nenuolatinis teismas, veikęs Lietuvoje 1726-1840 m. Sudaryti eksdivizinį teismą kiekvienu atveju nutardavo to pavieto žemės teismas, kuriame buvo skolininko dvaras arba LDK Vyriausiasis tribunolas, jei neišsimokančio asmens dvarai buvo keliuose pavietuose.³ Teismą sudarė trys skiriami eksdivizoriai – teisėjai, iš kurių vienas buvo pirmininkaujantis, taip pat kamarninkas, matininkai ir raštininkas. Visi šio teismo pareigūnai buvo skiriami iš pavieto teismų pareigūnų. Eksdivizinis teismas neturėjo nuolatinės posėdžių vietos. Bylos dažniausiai buvo nagrinėjamos skolininko dvare. Procesu pradžioje teismas, dalyvaujant ieškovams ir atsakovui, atlikdavo taip vadinamą taksaciją - skolininko turto (žemės, gyvenamųjų ir ūkinių pastatų) įkainojimą. Įkainotas turtas buvo proporcingai dalijamas tarp kreditorių pagal jų pareikštas ir eksdivizinio teismo patikrintas ir pripažintas skolas.

Eksdivizinio teismo teisėjai kolegialiai pasitarę, priimdavo sprendimą, remdamiesi Lietuvos Statuto straipsniais, ištyrę jiems pateiktą skolų, įkeitimo raštų, kvitacinių užrašų, testamentų ir kt. susijusių su nekilnojamoju turtu dokumentų tikrumą bei išklause prisiekusiųjų liudininkų parodymus. Skolininko turto perdavimas kreditoriams buvo vykdomas vadovaujantis taip vadinama tradicijos (lotynų k. *traditio* – perdavimas) teisės norma. Tai reiškė, kad skolintojas perima valdyti atitinkamą skolininko turto dalį tol, kol pastarasis susigrąžins suteiktą paskolą ir palūkanas. Eksdivizinio teismo sprendimai turėjo būti vykdomi nedelsiant ir tuoj pat. Jų vykdymą negalėjo sustabdyti net apeliacija, pateikta LDK Vyriausiajam tribunolui.⁴

¹ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T.VI. p. 236-237.

² ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Каunas, 1938, T. 2; p. 315-337.

³ RAUDELIONIUS, Vytautas; *Eksdivizinis teismas* //TLE, V; T. 1. p. 499.

⁴ ВОЙШВИЛЮ, Е. М. *Эксдивизорские суды и их компетенция в губерниях бывшего Великого княжества Литовского в конце XVIII и первой половине XIX в.* / Вильно, 1899.

Teismas privalėjo ne tik preciziškai paskirstyti tarp kreditorių kiekvienam priklausančią skolininko turto dalį, bet ir nustatyti bendros paskirties žemių naudojimo, valstiečių prievolių tvarkymo bei valstybinių mokesčių mokėjimo tvarką ir taisykles. Realiai praktikoje, eksdivizijos procesas vykdavo labai sunkiai ir baigdavosi dažnai kreditorių nenaudai. Skolininkų bylos buvo nagrinėjamos vangiai ir sprendžiamos sunkiai. Labai vaizdžiai eksdivizijos procesą aprašė tų laikų liudininkas XIX a. pr. rašytojas ir filaretas Stanislovas Moravskis: „tuo tarpu mūsų teisėjai (eksdivizoriai) beveik dešimt metų kartu su savo žmonomis, vaikais, šunidėmis, arklidėmis ir tarnais visą įkainotą turtą paprastai galutinai nugyvendavo, iš kreditorių didžiules dovanas, vadinamas salarja, išplėsdavo ir pražudę abi puses, su gausiu grobiu lyg kokie totoriai ar Zaporožės kazokai į savo Sečę, sugrįždavo“. S. Moravskis žinojo, ką rašė, nes eksdivizijos proceso metu buvo praradęs kelis šimtus tūkstančių rublių, paskolintų jo tėvo.⁵

Negeresnė padėtis negu provincijoje, buvo ir miestuose. Eksdiviziniai namai nebuvo remontuojami ir taisomi, nes nuomotojams rūpėjo tik nuompinigia. Vilniaus centre, Vokiečių gatvėje stovėję eksdiviziniai namai atrodė baisiai.⁶ Pats eksdivizijos, kaip teisinės normos, taikymas to meto gyvenime skatino sukčiavimą ir piktnaudžiavimą, nes nemokių skolininkų turtas tarp skolintojų buvo išsidalijamas, o ne parduodamas iš varžytinių, kad gautomis už jį įplaukomis būtų atsilyginama skolintojams. Dažnai kai kurių privačių skolų nenorintys gražinti dvarininkai tyčia nemokėdavo valstybei mokesčių, kad jų dvarus valstybė paimtų į savo globą.

Per visą savo veiklos laikotarpį ir ATR ir Rusijos imperijoje eksdivizinis teismas veikė remdamasis Lietuvos Statuto, o ne imperijos įstatymais. Oficialia teismo kalba buvo lenkų kalba. Tokia padėtis išliko iki 1840 m. liepos 7 d., kai impepatoriaus Nikolajaus I įsaku Vilniaus gubernijoje Lietuvos Statutas neteko galios, o eksdiviziniai teismai buvo panaikinti.

Ukmergės eksdivizinis teismas buvo sudaromas šio pavieta žemės teismo nutarimu. Jei negalintis gražinti skolų Ukmergės pavieta bajoras turėjo turto ir kituose pavietuose pradėti skolų išieškojimo procesą eksdiviziniame teisme sprendimą be žemės teismo galėjo priimti ir LDK Vyriausiasis tribunolas.

Ukmergės eksdivizinio teismo teisėjais (eksdivizoriais) buvo skiriami Ukmergės žemės arba pilies teismo pareigūnai. Teismas buvo sudaromas tik atskiroms skolininkų byloms nagrinėti, todėl jis neturėjo savo raštinės ir nuolatinės posėdžių vietos. Eksdivizinio teismo knygos buvo perduodamos saugoti į Ukmergės žemės teismo raštinės archyvą.

Seniausia Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau LVIA) saugoma Ukmergės eksdivizinio teismo byla apima laikotarpį nuo 1790 m. rugsėjo 15 d. iki 1791 m. rugsėjo 7 d. Ją sprendė eksdivizoriais paskirti pareigūnai: Ukmergės žemės teismo teisėjas Dominykas Micevičius, Ukmergės pilies teismo teisėjai Mykolas Gonseckis ir Ignotas Dombrovskis.

⁵ TERLECKAS, Vladas; *Kreditas ir kredito įstaigos Lietuvoje 1795–1860 m.*// *Pinigų studijos 2004*; V; p. 72.

⁶ РУБИШТЕЙН, С. Ф. *Вильенские эксдивизорские дома: очерк их возникновения и проект реорганизации.* – Вильна, 1901.

Šioje byloje buvo nagrinėjamas ieškinys dėl skolų išieškojimo ir Avižienių dvaro Ukmergės pavieta padalijimo tarp jo savininkų Starodubo žemės teismo teisėjų Stanislovo ir Teresės iš Zaleskių Pomarnackių bei jų kreditorių Ukmergės medžioklių Onos iš Bogatkų, Tado, Eleonoros, Liudovikos ir Aleksandros Pomarnackių, Elžbietos Ževuskos, Juozapo Beniunskio ir daugelio kitų asmenų. Proceso pradžioje buvo sudarytas Avižienių dvaro inventorių ir atliktas jam priklausančio turto įvertinimas (taksacija).

Kitoje byloje eksdivizinis teismas nagrinėjo vėlionio Livonijos vyskupo kun. Juozapo Kazimiero Kosakovskio skolų klausimą ir jam priklausiusių Jonavos, Šilų ir Skarulių dvarų Kauno pavieta padalijimą kreditoriams: Bresto vaivada grafui Jonui Zybergui, Žemaičių vyskupui Steponui Giedraičiui, Vilniaus kapitulai ir kt. asmenims. Be pagal teritorinę suskirstymą į eksdivizinį teismą deleguotų Kauno pavieto valdininkų: žemės teismo teisėjo Adomo Meištovičiaus ir pilies teismo teisėjo Juozo Siručio, į šį teismą taip pat paskirti trys pareigūnai iš kitų pavieta. Tai buvo Ukmergės žemės teismo teisėjas Juozas Hopenas, Ukmergės pilies teismo teisėjas Motiejus Siesickis ir Upytės pilies teismo teisėjas Stanislovas Zavadskis. Iš skirtingų Lietuvos pavieta teisėjais paskirti pareigūnai buvo todėl, kad Livonijos vyskupas Juozapas Kazimieras Kosakovskis turėjo dvarų keliuose pavietauose. Kita galima priežastis - taip buvo siekta išvengti vietinių Kauno teisėjų šališkumo.

1840 m. caro valdžiai panaikinus eksdivizinius teismus, Ukmergės eksdivizinio teismo knygos buvo perduotos Ukmergės apskrities teismo žinion ir saugomos jo archyve kartu su Ukmergės pavieto žemės, pilies ir pakamario teismų bylomis.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balanzio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo.“⁷ Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Ukmergės apskrities teismas, kuriam priklausė Ukmergės pilies, žemės, pakamario, eksdivizinio ir kt. teismų knygos, 1853–1859 m. laikotarpiu Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui perdavė 407 bylas.⁸ 1859 m. liepos 17 d. Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas gavo siuntą su 22 bylomis, kurioje kartu su Ukmergės pilies ir kompromisinio teismo knygomis buvo ir

⁷ Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том XXVII.–Санкт-Петербург; 1853. с. 228-230, № 26126.

⁸ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923, p. 48.

Ukmergės eksdivizinio teismo bylos.⁹ Bylų perdavimo žiniaraštyje nebuvo nurodytas gautų eksdivizinio teismo bylų kiekis. Jos buvo įrištos, bet su nenumuotais lapais.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Ukmergės eksdivizinio teismo bylos (5 vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 14447–14451).¹⁰ Visos šio teismo bylos kataloge buvo pavadintos aktų knygomis ir išdėstytos chronologine tvarka. Ankstyviausias dokumentas buvo 1791 m., vėlyviausias – 1799 m. Kiekvienai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, tačiau nenurodytas lapų kiekis. Tik 1911 m. balandžio 30 d. visų Ukmergės eksdivizinio teismo bylų lapai buvo sunumeruoti. N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogu, nepaisant jo neišbaigtumo, plačiai naudojama iki šių dienų.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949-1951 m. Ukmergės eksdivizinio teismo fondui buvo suteiktas Nr. 76 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų, tarp jų ir Ukmergės eksdivizinio teismo fondas. Tuo metu kaip fondo Nr. 76 (SA) apskaitos dokumentas buvo naudojamas N. Gorbačevskio spausdintinis Senųjų aktų katalogas.

1968 m. iš pabirų ir pavienių dokumentų, susijusių su Ukmergės eksdivizinio teismo veikla, buvo sudarytas fondo Nr. 76 (SA) „Ukmergės eksdivizinis teismas“ apyrašas Nr. 2. Šį apyrašą sudarė 8 bylos, kurių dokumentų chronologinės ribos buvo 1800-1840 m.

1980 m. Lietuvos TSR centriniam valstybiniam istorijos archyve atlikus Ukmergės eksdivizinio teismo fondo Nr. 76 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal N. Gorbačevskio Senųjų aktų katalogą bylų grupėje Nr. 14447-14451 faktiškai yra penkios (5) bylos, o apyraše Nr. 2 - 8 bylos. Iš viso fondui Nr. 76 (SA) priklausė 13 bylų. Taigi patikrinimas patvirtino pagal archyvo apskaitą šiam fondui priklausančių bylų kiekį.

2021 m. sudarytas naujas fondo Nr. 76 (SA) „Ukmergės eksdivizinis teismas“ apyrašas Nr. 1. Tais pačiais metais taip pat buvo naujai pertvarkytas fondo Nr. 76 (SA) apyrašas Nr. 2. Šio apyrašo bylas, sudarantys dokumentai buvo naujai aprašyti ir kiekvienai bylai sudaryta nauja atskira

⁹ LVIA F. 594 Ap. 1 B. 663 l. 126-126v.

¹⁰ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской* – Вильна; 1872, p. 513.

antraštė lietuvių ir rusų kalbomis. Po pertvarkymų fondo Nr. 76 (SA) „Ukmergės eksdivizinis teismas“ apyraše Nr. 1 yra 5, o apyraše Nr. 2 – 8 apskaitos vienetai.

Iš viso Ukmergės eksdivizinio teismo fonde Nr. 76 (SA) yra 13 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1790-1872 m.

Eksdivizinio teismo dekretų protokolų, šaukimų į teismą ir vaznių liudijimų apie jų įteikimą apyrašas Nr. 2

1968 m. iš pabirų ir pavienių dokumentų, susijusių su Ukmergės eksdivizinio teismo veikla, buvo sudarytas fondo Nr. 76 (SA) „Ukmergės eksdivizinis teismas“ apyrašas Nr. 2. Šį apyrašą sudarė 8 bylos, kurių dokumentų chronologinės ribos buvo 1800-1840 m.

1980 m. Lietuvos centriniam valstybiniame istorijos archyve atlikus Vilniaus konfederacijos fondo Nr. 76 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad šio fondo apyraše Nr. 2 yra 8 bylos.

Iš naujo pertvarkyti fondo Nr. 76 (SA) apyrašą Nr. 2 nutarta, norint ištaisyti jame pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2021 m., sudarant naują fondo Nr. 76 (SA) „Ukmergės eksdivizinis teismas“ apyrašą Nr. 2, buvo atliktas: bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas; bylų priklausymo fondui nustatymas ir antraščių patikslinimas (sudarymas lietuvių-rusų kalbomis), dokumentų naujų chronologinių ribų nustatymas.

Po pertvarkymo fondo Nr. 76 (SA) apyraše Nr. 2 bylų kiekis nepasikeitė. Jame yra 8 (aštuonios) bylos, kurių chronologinės ribos 1800-1872 m. Apyrašo Nr. 2 byla Nr. 1 sudaryta iš trijų atskirų dokumentų. Tai - du šaukimai įvairiems asmenims į Ukmergės eksdivizinį teismą su vaznio liudijimu apie jo įteikimą bei teisėjo Stanislovo Hopeno paaiškinimas eksdiviziniam teismui jo byloje su kreditoriais Dolubovskiais, pagrindžiantis jo nuosavybės teises į nepilnametį pavaldinį. Paminėtas paaiškinimas byloje atlieka dokumento-priedo vaidmenį.

Pertvarkant fondo Nr. 76 (SA) „Ukmergės eksdivizinis teismas“ apyrašą Nr. 2 nefondinių bylų jame nerasta. Apyrašo Nr. 2 bylas Nr. 2, 3, 6, 7 ir 8 sudaro Ukmergės eksdivizinio teismo dekretų protokolai dėl skolų išieškojimo ir Varančių, Janydžių, Jurgiškio palivarkų ir Želtiškių dvaro Ukmergės pavietae turto padalijimo tarp kreditorių. Apyrašo Nr. 2 byloje Nr. 5 teismas nagrinėja ieškinį tarp Prozorų ir jų kreditorių dėl skolų išieškojimo ir Romainių dvaro Kauno pavietae turto padalijimo. Šiame procese kaip eksdivizorius dalyvavo Ukmergės pilies teismo teisėjas Leopoldas Vaišvila, todėl ši byla laikoma fondine.

Sąlyginai nefondine galima laikyti apyrašo Nr. 2 bylą Nr. 4, kurioje eksdivizinis teismas nagrinėja ieškinį tarp Bartoševičių ir kreditorių dėl skolų išieškojimo ir Meiliškių dvaro Raseinių pavietae turto padalijimo. Bartoševičių skoloms kreditoriams padengti taip pat čia buvo sudarytas

Meiliškių dvaro inventorius. Šios bylos fondinę priklausomybę nustatyti yra problematiška, kadangi jos turinys pilnai neatspindi, konkrečiai kuriai įstaigai ši byla priklausė.

Bylos datų, fizinio stovio arba sudėties ypatybės yra nurodytos apyrašo fondo Nr. 76 (SA Nr. 2 lentelės pastabų skiltyje. Visi apyrašo dokumentai parašyti lenkų kalba. Pertvarkytame apyraše Nr. 2 kiekvienai bylai sudaryta nauja atskira antraštė lietuvių ir rusų kalbomis, nustatytos jo chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 76 (SA) Ukmergės eksdivizinio teismo apyrašą Nr. 2 įrašyti 8 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1800-1872 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausiasis archyvistas

Aleksandr Baniusevič

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Эксдивизорские суды в Великом Княжестве Литовском (далее - ВКЛ) были образованы в 1726 г. Они занимались рассмотрением дел несостоятельных должников и разделом движимого и недвижимого имущества между кредиторами. В ВКЛ отношения между должником и кредитором регламентировали статьи VII раздела III Литовского Статута с 1588 г. До учреждения эксдивизорского суда раздел имущества должников по решению поветового земского суда или Главного Литовского трибунала выполнял подкоморий. Законы на Литве издавна более благоволили к должникам, чем к займодавцам. Это создавало благоприятную почву для изворотливых должников уклоняться от уплаты долга и десятилетиями затягивать выполнение своих денежных обязательств. Дела о взыскании долгов и разделе имущества были сложны и требовали много времени и денежных затрат. Поэтому со временем возникла потребность создать для решения этих задач отдельный суд.

Эксдивизорский суд (на латинском яз. *exdivizio* – раздел) был непостоянным судом, действовавшим в Литве с 1726 по 1840 гг. Решение образовать эксдивизорский суд по каждому отдельному делу, если имение должника находилось на территории повета, принимал поветовый земский суд, если в нескольких поветах - Главный Литовский трибунал. Суд состоял из трёх назначенных эксдивизоров (судей), коморника, землемеров и писаря. Все должностные лица этого суда были местными судебными чиновниками. Эксдивизорский суд не имел постоянного места для заседаний. Чаще всего, рассмотрением дела суд занимался в имении должника. В начале процесса суд в присутствии истцов и ответчика осуществлял оценку (таксацию) земельных владений, жилых и хозяйственных построек несостоятельного должника. После оценки имущества, эксдивизорский суд проверял законность денежных претензий кредиторов к должнику и принимал решение о их признании. Далее имущество уклонявшегося от уплаты долгов лица подлежало разделу и распределению между кредиторами согласно доли каждого.

Члены эксдивизорского суда в своей работе принимали решение коллегиально, руководствуясь при этом статьями Литовского Статута, проверив подлинность представленных им долговых обязательств, актов залога, квитационных записей, завещаний и др. документов, а также выслушав показания присягнувших свидетелей. Передача имущества должника кредиторам осуществлялось по нормам традиции (на латинском яз. *traditio* – передача). Это значило, что займодавец получал права на временное владение частью имущества несостоятельного должника, пока тот не вернет долг с процентами.

Решения эксдивизорского суда должны были выполняться без промедления. Даже апелляция, поданная в Главный Литовский трибунал не могла остановить выполнения декрета эксдивизорского суда.

Эксдивизорскому суду надлежало не только распределить между кредиторами имущество должника, но и определить условия и правила пользования совместными земельными угодиями, а также порядок выполнения крестьянских и государственных повинностей. Реально на практике, процесс эксдивизии длился очень долго и часто заканчивался не в пользу кредиторов. Дела несостоятельных должников рассматривались вяло и решались трудно. Довольно образно процесс эксдивизии описал современник тех лет, писатель и филарет начала XIX века Станислав Моравский: “между тем наши судьи (эксдивизоры) в течении почти десяти лет вместе со своими жёнами, детьми, псарнями, конюшнями и прислугой всё оцененное имущество, как правило, окончательно разоряли, получая при этом от кредиторов богатые подарки так называемые *salarja*, и разграбив и погубив обе стороны с богатой добычей, как какие татары или запорожские казаки после набега в свою Сечь возвращались“. С. Моравский хорошо знал о чем писал, во время эксдивизии он потерял несколько сот тысяч рублей, ссуженных его отцом.

Не лучше чем в провинции обстояли дела и в городах. Эксдивизорские дома никто не чинил и не ремонтировал. Сдающих внаем лиц заботило только получение квартирной платы. В центре г. Вильно, на Немецкой улице стоящие эксдивизорские дома выглядели ужасно. Применение эксдивизии как правовой нормы в реалиях того времени только поощряло мошенничества и злоупотребления, так как имущество несостоятельных должников разделялось между кредиторами, а не продавалось с торгов, чтобы за полученные доходы вернуть займодавцам долги. Нередки были случаи, когда имевшие частные долги помещики, специально не платили налоги государству, чтобы то взяло их имения под свою опеку.

В течении всей своей деятельности и в Речи Посполитой, и в Российской империи, работа эксдивизорского суда была регламентирована Литовским Статутом, а не имперскими законами. В суде официальным языком по прежнему был польский язык. Ситуация кардинально изменилась только 7 июля 1840 г. когда император Николай I своим указом отменил действие Литовского Статута в Виленской губернии, а эксдивизорские суды были упразднены.

Вилкомирский эксдивизорский суд созывался решением земского суда этого повета. В случаях, когда обремененный долгами дворянин Вилкомирского повета имел имущество и в других поветах, начать процесс взыскания долгов в эксдивизорском суде, кроме земского суда, так же мог принять Главный Литовский трибунал.

Судьями или эксдивизорами Вилкомирского эксдивизорского суда назначались чиновники Вилкомирского земского или гродского судов. Суд образовывали для рассмотрения отдельных дел должников, поэтому он не имел своей канцелярии и постоянного места заседаний. Книги эксдивизорского суда передавали на хранение в архив канцелярии Вилкомирского земского суда.

Самое старое по хронологии дело Вилкомирского эксдивизорского суда, хранящееся в государственном историческом архиве Литвы, охватывает период с 15 сентября 1790 г. по 7 сентября 1791 г. Его решали, назначенные эксдивизорами должностные лица: вилкомирский земский судья Доминик Мицевич и вилкомирские гродские судьи Михал Гонсецкий и Игнаций Домбровский.

В этом деле суд рассматривал иск стародубовских земских судей Станислава и Тересы ур. Залеской Помарнацких с вилкомирскими ловчими Анной ур. Богатко, Тадеушом, Элеонорой, Людовикой и Александрой Помарнацкими, Эльжбетой Жевуской, Иозефом Бенюнским и многими другими кредиторами о взыскании долгов и разделе имения Авижены вилкомирского повета. Вначале процесса был составлен инвентарь имения Авижены и проведена таксация (оценка) принадлежащего имению имущества.

В другом деле, эксдивизорский суд рассматривал долги покойного ливонского епископа кс. Иозефа Казимира Коссаковского и раздел принадлежащих ему имений Яново, Шилы и Скоруле ковенского повета между его кредиторами: брестским воеводой графом Яном Зибергом, жмудским епископом Стефаном Гедройцем, виленской капитулой и др. лицами. Кроме по территориальной принадлежности в состав эксдивизорского суда входивших чиновников ковенского повета: земского судьи Адама Мейштовича и гродского судьи Иозефа Сируця, так же в этот суд были делегированы чиновники из других поветов. Ими были вилкомирский земский судья Иозеф Гоппен, вилкомирский гродский судья Мацей Сесицкий и упитский гродский судья Станислав Завадский. Судьями были назначены чиновники из разных поветов Литвы по причине того, что ливонский епископ кс. Иозеф Казимир Коссаковский имел владения в нескольких поветах. Другая вероятная причина – это стремление избежать пристрастности местных ковенских судей.

В 1840 г. царской властью эксдивизорские суды были упразднены, книги Вилкомирского эксдивизорского суда были переданы в ведение Вилкомирского уездного суда, где хранились в архиве вместе с делами Вилкомирского земского, гродского и подкоморского судов.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ „об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов“. Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2300 рублей.

Вилкомирский уездный суд, в ведении которого находились документы Вилкомирского земского, градского, подкоморского, эксдивизорского и др. судов в течении 1853-1859 гг. передал Виленскому центральному архиву древних актов 407 дел. 17 июля 1859 г. Виленский центральный архив древних актов получил посылку с 22 делами, в которой вместе с делами Вилкомирского градского и компромиссарского судов были и дела Вилкомирского эксдивизорского суда. В передаточной описи не было указано количество полученных дел эксдивизорского суда. Они были в переплётё, но с непрономерованными листами.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Вилкомирский эксдивизорский суд в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевшая 5 единиц (Гор. № 14447-14451). В каталоге все дела этого суда названы актовыми книгами и расположены в хронологическом порядке. Самым древним являлся документ с 1791 г., самым поздним с 1799 г. Каждое дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов, но не указано количество листов. Только 30 апреля 1911 г. листы всех дел Вилкомирского эксдивизорского суда были пронумерованы. Каталог Н. Горбачевского, несмотря на его недостатки, широко вошёл в научный оборот.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание, в 1948–1951 гг. фонду „Вилкомирский эксдивизорский суд“ был присвоен № 76.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были

переданы Древние акты, в том числе и фонд „Вилкомирский эксдивизорский суд“. В то время печатный каталог Н. Горбачевского использовался как учётный документ фонда № 76.

В 1968 г. из россыпи и отдельных документов, относящихся к деятельности Вилкомирского эксдивизорского суда была составлена опись № 2 фонда № 76 „Вилкомирский эксдивизорский суд“. В эту опись вошли 8 дел, документы которых были за 1800-1840 гг.

В 1980 г. в центральном государственном историческом архиве Лит.ССР была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 76 „Вилкомирский эксдивизорский суд“. В результате проверки установлено, что в группе дел каталога древних актов Н. Горбачевского № 14447-14451 (5 единиц хранения) оказалось в наличии только пять (5) дел, а в описи № 2 – 8 дел. Всего в фонде № 76 было учтено 13 дел. Проверка подтвердила соответствие фактического количества дел количеству принадлежавших фонду дел.

В 2021 г. была составлена новая опись № 1 фонда № 76 „Вилкомирский эксдивизорский суд“, а в том же году была усовершенствована и опись № 2. Документы дел описи № 2 были заново описаны и каждому делу на литовском и русском языке составлен новый отдельный заголовок. В новосоставленной описи № 1 фонда № 76 „Вилкомирский эксдивизорский суд“ учтены 5 (пять) единиц хранения, а в описи № 2 – 8 единицы хранения.

Итого в фонде № 76 „Вилкомирский эксдивизорский суд“ имеется 13 единиц хранения, хронологические рамки которых охватывают 1790-1872 гг.

Опись № 2 фонда № 76 „Вилкомирский эксдивизорский суд“

В 1968 г. из россыпи и отдельных документов, относящихся к деятельности Вилкомирского эксдивизорского суда была составлена опись № 2 фонда № 76 „Вилкомирский эксдивизорский суд“. В эту опись вошли 8 (восемь) дел, хронологические рамки которых 1800-1840 гг.

В 1980 г. в центральном государственном историческом архиве Лит.ССР была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 76 „Вилкомирский эксдивизорский суд“. В результате проверки установлено, что в описи № 2 оказалось в наличии 8 дел. Проверка подтвердила соответствие фактического количества дел количеству дел, состоящих по учёту.

Недостатки и неточности в описании дел явились стимулом для усовершенствования описи № 2 фонда № 76. При составлении в 2021 г. новой описи № 2 фонда № 76 „Вилкомирский эксдивизорский суд“ были проведены следующие работы: проверка наличия и физического состояния дел; фондирование; уточнение хронологических рамок документов; составление новых заголовков документов на литовском и русском языках.

После усовершенствования количество дел в описи № 2 фонда № 76 не изменилось. В описи имеется 8 (восемь) дела, хронологические рамки которых 1800-1872 гг. Дело № 1 описи № 2 состоит из трёх отдельных документов. Это – два вызова разным лицам в Вилкомирский эксдивизорский суд со свидетельством возного о его вручении, а также объяснение судьи Станислава Хоппена, данное эксдивизорскому суду по его делу с кредиторами Долубовскими, обосновывающее его права собственности на несовершеннолетнего подданого. Упомянутое объяснение в деле проходит как документ-приложение.

При усовершенствовании описи № 2 фонда № 76 нефондовых дел в ней обнаружено. Дела № 2, 3, 6, 7 и 8 состоят из декретовых протоколов Вилкомирского эксдивизорского суда о взыскании долгов и разделе между кредиторами имущества фольварков Воранцы, Янидзе, Юргишки и имения Жолцишки вилкомирского повета. В деле № 5 описи № 2 суд рассматривает иск между Прозорами и их кредиторами о взыскании долгов и разделе имущества имения Ромайне ковенского повета. В этом процессе как эксдивизор участвовал вилкомирский гродский судья Леопольд Войшвилло, поэтому это дело считается фондовым.

Условно нефондовым можно считать дело № 4 описи № 2 в которой эксдивизорский суд рассматривает иск между Бартошевичами и их кредиторами о взыскании долгов и разделе имущества имения Мейлишки россиенского повета. Для возмещения долгов Бартошевичей кредиторам здесь составлен инвентарь имения Мейлишки. Установить фондовую принадлежность этого дела является проблематичным потому, его содержание не отражает какому конкретному учреждению это дело принадлежало.

Особенности дат документов, физического состояния и состава дела указаны в таблице описи № 2, в колонке „примечания“. Все документы описи написаны на польском языке. В новоусовершенствованной описи № 2 также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 2 фонда № 76 „Вилкомирский эксдивизорский суд“ имеется 8 единиц хранения, хронологические рамки которых 1800-1872 гг.

Отдел распространения информации

Старший архивист

Александр Банюсевич